

Obsah

Předmluva	9
I. Uvedení do teorie politické opozice	
1. Co je opozice?	16
1.1 Základní východiska	16
1.2 Opozice sensu stricto a opozice sensu largo	18
2. Opozice, demokracie a nedemokracie	20
2.1 Opozice, nebo politická opozice?	20
2.2 Politická opozice sensu stricto v demokracii a nedemokracii ...	23
2.3 Legální, legalizovaná a uznaná politická opozice v demokracii a nedemokracii	24
2.4 Modely politické opozice v nedemokracii	28
2.4.1 <i>Co je a co není politická opozice v nedemokracii</i>	28
2.4.2 <i>Problém typologie politické opozice v nedemokracii</i>	33
3. Typy a modely politické opozice v demokracii	42
3.1 Vývoj institucionalizované politické opozice a její funkce	42
3.1.1 <i>Historické a soudobé formy institucionalizované politické opozice</i>	43
3.1.2 <i>Teorie zanikání politické opozice</i>	45
3.1.3 <i>Právní (ústavní) institucionalizace politické opozice v demokracii</i>	50
3.1.4 <i>Funkce politické opozice v demokracii</i>	52
3.2 Typologie politické opozice v demokracii	55
3.2.1 <i>Politická opozice podle Roberta Dahla</i>	55
3.2.2 <i>Politická opozice podle Klause von Beymeho</i>	62
3.2.3 <i>Politická opozice podle Jeana Blondela</i>	65
3.2.4 <i>Některé další dílčí typologie politické opozice</i>	68
4. Antisystémová a extrémní politická opozice	71
4.1 Teorie antisystémové strany podle Giovanniho Sartoriho	71
4.2 Diskuse o Sartoriho antisystémové straně	73

4.3	Capocciova modifikace teorie antisystémové strany	77
4.4	Diskuse o Capocciově antisystémové straně	79
4.5	Antisystémová a extrémní politická opozice – alternativní návrhy	82
II. Politická opozice ve střední Evropě		87
5. Modely politické opozice ve střední Evropě		89
5.1	Kdo tvoří politickou opozici ve střední Evropě?	89
5.1.1	<i>Nefragmentovaná a nepolarizovaná levicová politická opozice</i>	<i>91</i>
5.1.2	<i>Slabě fragmentovaná a slabě polarizovaná levicová politická opozice .</i>	<i>91</i>
5.1.3	<i>Slabě fragmentovaná a polarizovaná levicová politická opozice</i>	<i>92</i>
5.1.4	<i>Fragmentovaná a polarizovaná levicová politická opozice</i>	<i>93</i>
5.1.5	<i>Slabě fragmentovaná a nepolarizovaná pravicová politická opozice ...</i>	<i>94</i>
5.1.6	<i>Fragmentovaná a polarizovaná pravicová politická opozice</i>	<i>95</i>
5.2	Ústavní a právní chápání politické opozice ve střední Evropě	98
5.3	Praktické fungování politické opozice ve střední Evropě	102
5.3.1	<i>Pravidla vývoje politické opozice ve střední Evropě</i>	<i>102</i>
5.3.2	<i>Výjimky</i>	<i>104</i>
5.3.3	<i>Specifika</i>	<i>107</i>
6. Antisystémová a extrémní politická opozice ve střední Evropě ...		111
6.1	Antisystémová politická opozice ve střední Evropě	111
6.1.1	<i>Komunistická strana Čech a Moravy</i>	<i>112</i>
6.1.2	<i>Ostatní komunistické strany</i>	<i>120</i>
6.1.3	<i>Antisystémová, nebo extrémní pravice ve střední Evropě?</i>	<i>126</i>
6.2	Extrémní politická opozice ve střední Evropě	129
6.2.1	<i>Extrémní politická opozice s občasnými antisystémovými prvky</i>	<i>130</i>
6.2.2	<i>Extrémní politická opozice „bez přívlastků“</i>	<i>133</i>
6.3	Antisystémová a extrémní politická opozice ve střední Evropě – komparace	141
Závěr		143
Poznámky		150
Bibliografie		172
Summary		191
Jmenný rejstřík		198

Předmluva

Práce *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi* představuje pokus o systematické zpracování důležitého fenoménu moderní politiky, kterým je politická opozice, a to jak z hlediska teorie politiky, tak i vzhledem k politické praxi. Její hlavní cíle jsou tři. Za prvé je to analýza problematiky ve smyslu rozvinutí a modifikování existujících teorií. Ambicí práce je doplňovat existující teorii vlastními analytickými postřehy, nejednou polemické povahy, a také přinášet návrhy řešení vybraných příslušných teoretických problémů. Za druhé je to aplikace. V práci je zřetelná snaha o aplikaci analyzovaných teorií na politickou praxi zemí střední Evropy. Za třetí je to deskripce. Cílem práce je totiž představit nejdůležitější existující přístupy a koncepce politické opozice. Tento cíl se může zdát být až příliš minimalistický, ale vzhledem k takřka naprosté absenci příslušné teoretické literatury u nás jej považuji za důležitý. Úkolem práce je tedy mj. zaplnit tuto informační mezeru, která v české politické vědě jednoznačně existuje.

Těmto cílům je přizpůsobena struktura práce, která se skládá ze dvou základních částí. První část je převážně teoretická, druhá část je primárně věnována politické praxi. Teoretická část je vedena v duchu představení klíčových koncepcí politické opozice, které nabízí moderní politická věda. Nejprve půjde o samotné vymezení pojmů opozice a politická opozice. Dále se v práci objeví posouzení postavení politické opozice vzhledem k základnímu rozlišení politických systémů na systémy demokratické a nedemokratické. V případě nedemokracií jde především o otázku institucionalizace politické opozice, její uznanost, for-

my a typy. Pozornost je ale přednostně věnována demokracii. Zde jsou hlavními tématy vývoj politické opozice, její právní (ústavní) uchopení a její funkce, dále to jsou typologie a modely politické opozice. Velký prostor je v teoretické části práce věnován antisystémové a extrémní politické opozici.

Část věnovaná politické praxi je zaměřena na zkoumání politické opozice ve střední Evropě, která je chápána „úsporně“ a zahrnuje tedy pouze státy tzv. Visegrádské čtyřky, tj. Česko, Maďarsko, Polsko a Slovensko. Výběr zemí není důsledkem nějakého specifického pohledu na problematiku, jedná se o „klasickou“ sestavu států, které jsou společně námětem mnoha komparativních studií podobného stylu (nikoliv tématu). Předmětem analýzy druhé části práce jsou zejména modely politické opozice příslušných zemí, mnoho pozornosti je opět věnováno problematice středoevropské antisystémové a extrémní politické opozice.

Takový prostý popis struktury práce ale nevystihuje dostatečně meritum věci. Je nutné jej doplnit o několik následujících vysvětlujících poznámek. Nejdůležitější je obsahové zaměření práce ve smyslu přístupu. Fenomén opozice je totiž značně široký a lze na něj nahlížet pomocí různých úhlů pohledu. Tato práce vychází z dnes již klasické Duvergerovy a Sartoriho (u nás Novákovy) tradice studia politického stranictví. Stěžejním rámcem analýzy jsou politické strany a stranické systémy. Práce tedy nenahlíží na politickou opozici z perspektivy jiných možných tematických rámců, jako je například politické myšlení, ideologie, politické chování, občanská neposlušnost, extremismus a terorismus, minoritní subkultury, Evropská unie (euroskepticismus), mezinárodní politika apod. Respektive, pokud jsou některé tyto faktory v práci zmíněny, pak spíše jen okrajově jako doplnění hlavní linie analýzy, kterou je klasické politické stranictví.

Druhé klíčové dodatečné vysvětlení se týká proporce jednotlivých kapitol a hloubky analýzy jednotlivých fenoménů. Již při letmém pohledu na obsah práce je zřejmé, že nejvíce pozornosti je zde věnováno problematice antisystémové a extrémní politické opozice, která se nejednomu čtenáři může zdát být naddimen-

zována ve vztahu k ostatním záležitostem. Důraz na tuto problematiku je záměrný a má své příčiny. Za prvé, teorie antisystémové a extrémní politické opozice je na rozdíl od některých jiných koncepcí politické opozice stále „živá“, a to v tom smyslu, že se o ní pořád diskutuje a především jsou představována její nová pojetí. Za druhé, zejména Sartoriho pojem antisystémové strany je do jisté míry kontroverzní, bývá předmětem kritiky, ovšem podle mého názoru ne vždy oprávněné, jak ukáží v příslušných kapitolách. V každém případě obě tyto okolnosti přímo vyzývají ke vstupu do těchto teoretických debat a polemik. Za třetí, koncepce antisystémové a extrémní politické opozice „žije“ nejen v teorii, ale především v politické praxi (opět na rozdíl od některých jiných koncepcí), a to právě ve střední Evropě. Středoevropská politika proto představuje vhodnou „laboratoř“ pro analýzu této teorie, která může vést k novým poznatkům a závěrům. Konečně za čtvrté, důraz na antisystémovou a extrémní politickou opozici je důsledkem „weberovského vztahu k hodnotám“, kdy zkrátka považuji tento fenomén za natolik důležitý a zajímavý, že jsem se subjektivně rozhodl věnovat mu přednostní pozornost.

Třetí vysvětlení se týká především první části práce, která, přestože je primárně teoretická, nevyhýbá se prolínání teorie s praxí, tj. již zde jsou uváděny praktické příklady a souvislosti. I tady je ovšem pozornost zaměřena hlavně na střední Evropu, a to ze dvou základních hledisek. Jednak to jsou zmíněné příklady ze středoevropské politiky, dále se jedná o snahu klást důraz na využívání teorií a koncepcí středoevropských autorů, kterých je ovšem snad s částečnou výjimkou Polska jen velmi málo. To se ale netýká jenom našeho regionu. Ač se to může zdát překvapivé, příslušných relevantních a verifikovatelných teorií není mnoho ani v „západní“ politické vědě, resp. klasické teorie, jejichž původ je nutné hledat v 60. letech 20. století, nebyly překonány, nanejvýš byly později částečně doplněny. V současnosti pak již zcela převládají deskripce nad analýzami. Kromě toho jsou tyto deskripce převážně nikoliv komparativní povahy, nýbrž se většínou jedná o případové studie.

Čtvrté objasnění se vztahuje k asymetrii spočívající v tom, že v první teoretické části je analyzována, byť v menším rozsahu, politická opozice v nedemokratických režimech, zatímco v části druhé chybí její aplikace, protože tato část se zabývá jen obdobím po roce 1989. Vzhledem k výše uvedené skutečnosti, že v české odborné literatuře až na výjimky chybí teoretická literatura věnovaná politické opozici, bylo mojí snahou pojmout teoretickou část práce pokud možno komplexně a poskytnout tak českému čtenáři celistvý obrázek problematiky. Fenomén moderní politické opozice v celé její šíři, ovšem v rámci politického stranictví, souběžně zasahuje jak do demokratické, tak i nedemokratické politiky. Vynechání jedné z nich by z mého pohledu znamenalo nevhodné okleštění deskripce a analýzy, resp. nezohlednění vzájemných souvislostí.

Na druhou stranu zaměření se na aplikaci teorie na středoevropskou politickou praxi až po roce 1989 ve druhé části práce je vedeno snahou zachovat politologický přístup a výše zmiňovaný stranický rámec analýzy. Zahrnutí období před rokem 1989 (či ještě dále před světovými válkami) by nutně vyžadovalo užití historiografických přístupů, což by práci metodologicky a meritorně znepřehlednilo a neúměrně rozšířilo. Kromě toho je fenomén politické opozice před rokem 1989, na rozdíl od pozdějšího období, souhrnně a kvalitně analyzován (ovšem nikoliv teoreticky) v relativně nové sborníkové knižní publikaci editorů Detlefa Pollacka a Jana Wielgochse (2004). V této souvislosti lze mít oprávněné pochybnosti, zda by v tuto chvíli podobná, nutně stručná syntéza zaměřená na politickou praxi stejného období přinesla něco nového.

To je ale spíše výjimečná situace. Povzdechnutí nad pozoruhodnou nepočetností literatury věnované politické opozici, které se vícekrát objevilo v předchozích odstavcích, je zcela na místě. V České republice souhrnná publikace pojednávající o teorii a soudobé středoevropské praxi politické opozice neexistuje. Jedinými obecnějšími českými teoretickými texty věnovanými tomuto tématu, které však nepřesahují formát časopiseckých studií, respektive jednotlivých kapitol, jsou práce politologů Mi-

roslava Nováka (1995, 1997) a Petra Hlaváčka a Jana Holzera (2007). Zbytek tvoří jen střípky v rámci jiných prací (např. Klíma 1998, Kubát 2006c, Pink 2006) nebo to jsou úzce specializované texty zaměřené na určitý dílčí fenomén spojený s politickou opozicí (např. Blažek 2003, 2005, Kubát 2007c, Strmiska 1998). Podobně je na tom Maďarsko (zde ovšem jazyková bariéra, kterou bohužel musím přiznat, brání kategorickému soudu) a Slovensko. Nejbohatší literaturu najdeme v Polsku, kde bylo kromě vícera časopiseckých a sborníkových studií vydáno dokonce několik specializovaných knižních publikací, a to jak monografií (Božyk 2005, Machelski 2001), tak sborníků (Łabędź, Mikołajczyk /eds./ 2001, Zwierzchowski /ed./ 2000).

Situace ale není o mnoho lepší ani „na Západě“. Dokonce i ve specializovaném časopise *Government and Opposition* najdeme nerosrovnatelně více textů věnovaných problematice *government* než *opposition*. Počínaje 60. lety 20. století, kdy byl v podstatě zahájen moderní výzkum politické opozice, se objevilo jen několik málo příslušných knižních publikací a navíc se více jedná o komparativní práce nebo případové studie (v rámci sborníků) než o teoretická pojednání (viz seznam použité literatury).

Na závěr úvodu pár slov k metodologii. Jestliže jsem se výše přihlásil k subjektivnímu postoji ve smyslu weberovského vztahu k hodnotám, pak se současně naopak nehlásím k taktéž weberovským hodnotícím soudům. Práce je napsána v duchu empiricko-analytických a nikoliv normativních tradic soudobé politické vědy. Je to komparativní politologický text, jehož úkolem není zkoumané jevy hodnotit a už vůbec ne se vůči nim politicky vymezovat, nýbrž pokud možno nezaujatě je na základě relevantních a verifikovatelných teorií a doložitelné faktografie (platné do uzávěrky textu na konci roku 2008) analyzovat.

Jestě než přejdu k meritu věci, rád bych poděkoval těm, kteří svými cennými připomínkami a radami přispěli k podstatnému zlepšení této práce. Především se jedná o oficiální lektory textu Marka Bankowicze z Fakulty mezinárodních a politických studií Jagellonské univerzity v Krakově, Víta Hlouška z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a Jana Kyselu z Práv-

nické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Vřelý dík patří také neformálnímu lektorovi textu Lubomíru Kopečkovi z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Děkuji rovněž Ivo Šlosarčíkovi z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, se kterým jsem konzultoval záležitosti týkající se EU, a Janě Jarolímové, která přeložila do angličtiny cizojazyčné shrnutí. Děkuji také své manželce Gabriele, a to nejen za přečtení rukopisu a vyslovení řady doporučení. Také vyslovuji uznání jako vždy profesionálnímu přístupu pracovníkům nakladatelství Dokořán v čele s Markem Pečenkou.